

Cenk Özbay, 2013, "Türkiye'de Hegemonik Erkekliği Aramak", *Doğu Batı* 63: 185-204.

TÜRKİYE'DE HEGEMONİK ERKEKLİĞİ ARAMAK

Cenk Özbay*

2008'den beri İstanbul'daki dört farklı üniversitede verdiğim "Sosyolojiye Giriş" ve "Erkeklik Sosyolojisi" derslerinin bir noktasında mutlaka öğrencilerle birlikte Avustralyalı sosyolog Raewyn Connell'in kurucu çerçevesini çizdiği 'hegemonik erkeklik' modelini Türkiye'de nasıl düşünebiliriz, buraya özgü hâkim ve etkili bir hegemonik erkeklik tasviri yapabilir miyiz diye kafa yoruyoruz. Bu yazı, erkeklikler üzerine tekrar eden, akademik takvimin belirlediği düzenli aralıklarla birinci ya da son sınıf öğrencileri ile yinelediğimiz bu sorudan yola çıkarak Türkiye'de hegemonik olan ve ol(a)mayan erkeklikleri ve bu bağlamda kadınlar ve erkekleri yeniden düşünmeyi amaçlıyor.

'Hegemonik erkeklik' ve 'vurgulanmış kadınlık' Raewyn Connell'in (1989; 1995; 2001) yapısalcı cinsiyet kuramı için kilit önemde kavramlardır. Connell'in yaklaşımına göre, tüm dünyada işleyen bir 'küresel

* Doç. Dr. Cenk Özbay, Sabancı Üniversitesi, ozbay@sabanciuniv.edu

· Bu yazıyı, on yıldır aşkın bir süredir bana yol gösteren, erkeklikleri çalışmamı her zaman teşvik eden değerli hocam Ferhunde Özbay'a armağan etmek isterim. Alper Tümbal ve Armağan Öztürk'e katkılarından dolayı çok teşekkür ederim.

cinsiyet düzeni’ var ve bu düzenin temel dayanağı erkeklerin kadınlardan daha güçlü olması, onları boyunduruk altına alması, tahakkümü altında tutmasıdır. Connell’a göre eşitsizlik öngören bu temel, ‘tek yapısal hakikat’i oluşturuyor. Bu küresel yapı içindeki her toplum, kendi özel tarihsel koşullarıyla şekillenen, ancak gene erkeklerin kadınlardan üstünlüğünü muhakkak öngören, bu dengesizliği gözeten farklı, o topluma ait ‘cinsiyet düzenleri’ geliştiriyor. Toplumsal yapı içindeki çeşitli kurumlar da (aile, okul, devlet, siyaset, ordu, ekonomi, popüler kültür, sokak, din vb) aynı temel prensibi gözeterek kendi ‘cinsiyet rejimleri’ni oluşturuyor, bu rejim dolayısıyla, erkekleri kadınlardan üstün tutarak, ayrıcalıklı kabul ederek işliyorlar. Bu mantıkta erkeklikler, tıpkı kadınlıklar gibi, öznenin biyolojik cinsine (eril bedene) bağlı ‘doğal’ ve ‘değişmez’ bir kategori teşkil etmiyor, her eril beden tıpatıp aynı erkek cinsiyet kimliğini üretmiyor. Aksine, her toplumsal yapı içerisinde birbirinden farklılık gösteren, rekabet eden, birbiri ile çelişen erkeklik öğretileri, anlatıları, modelleri var. Diğer bir deyişle, erkeklikler sadece tarihsel anlamda belli bir dönemden diğerine ya da antropolojik anlamda belli bir kültürden diğerine gidildiğinde farklılık arz etmiyor; aksine, bir toplum diğer tüm ayrıştırıcı, hiyerarşik kategorilerde olduğu gibi erkeklikler hususunda da çoğul, çeşitli, birbiriyle benzeşmez bir yelpaze meydana getiriyor.

Çoğul erkeklikler eşit değil, hiyerarşik bir cinsiyet mimarisi yaratıyor. İçlerinden en az bir tanesi erkek özneler en doğru, mantıklı, sağlıklı, normal, faydalı, makbul olanmışçasına (ve o doğrultuda tekmişçesine, *zaten* olması gerekenmişçesine) aktarılıyor, norm teşkil edermişçesine övülüyor ve erkek özneler de bu tip bir erkekliği benimsemenin, hayata geçirmenin, ona benzemenin ya da mümkün merteye ona yaklaşmanın menfaatlerine olacağına inanıyor, kültürel dolayım ile inanmaya çağrılıyor, ikna ediliyorlar. Kabul gören, desteklenen, kutsanan, takdir edilen bu hegemonik erkeklik biçimi daima erkeklerin kadınlardan üstünlüğünü salık veren yapısal hakikat ile uyum içinde olmak zorundadır. Öyle ki, çeşitli faktörlerle hegemonik erkeklik bu amaçtan ya da etkiden uzaklaşırsa bir ‘erkeklik krizi’ doğuyor ve yeni ancak yine aynı temel prensiple uyumlu bir hegemonik erkeklik şekilleniyor. Erkeklik krizini takiben farklı aktörlerin katılımıyla kolektif şekilde inşa edilen ‘yeni erkeklik’ eskilerden pek çok bakımdan farklılıklar taşıyabilse de hegemonikleşebilen tüm erkeklikler, erkeklerin kadınlardan üstün olduğunun imâ edildiği cinsiyet rejimleri ve düzenleri ile uyumlu oluyor ve bunları sorguya mahal vermeksizin yeniden üretiyor.

Connell’ın oluşturduğu, zaman içinde kimi değişiklikler de gösteren ve benim burada özetlemeye çalıştığım bu kurucu referans noktasından

yola çıkararak Türkiye’de nasıl bir hegemonik erkeklik yapısı olduğunu irdelemeye çalışacağım. Türkiye’de hegemonik erkekliği aramak ve bulmak, ampirik ya da düşünsel herhangi bir yaklaşım ya da ölçek ile erişilmesi mümkün olmayan bir amaç niteliğindedir. Ben yapılabilecek olanın ancak belirli ipuçlarını takip ederek bizleri Türkiye’de hegemonik olan, ona öykünen, onu reddeden ya da bu imkâna bile sahip olmadan dışlanmış erkeklikleri tahayyül etmemizi sağlayacak kimi soruları sormaktan geçtiğini düşünüyorum.

Bu yazının büyük kısmını İspanya’ya bağlı özerk Bask Bölgesi’nde yazdım. Burada tanıştığım Türk, İspanyol ve bölgenin insanlarıyla konuşurken¹ kafamda iki temel soru vardı: İspanyollardan farklı, kendilerine özgü bir kültür olduklarını savunan Bask bölgesinin erkeklerini özgün kılan, Bask erkekliğini İspanyol erkekliğinden ayıran bir özellik var mı, şayet varsa bunu Türk erkekliği ya da Türkiye’deki hegemonik erkeklik kurgusu ile nasıl kıyaslayabilirim? Bu soruların daha soruldukları anda epeyce demode bir özcülüğü akıllara getirdiğini farkındayım. Cevap araması kategorik olarak imkânsız bu sorular, amacın beyhudeliğini de ele veriyor ve Connell yazana kadar pek fark edilmeyen ancak hepimizin önünde vuku bulan bir cinsiyet dinamiğini vurguluyor: Hangi İspanyol’un, hangi Bask’ın ve hangi Türk’ün erkekliğinden bahsetmeye çalışıyor, bunları ne üzerinden soyutluyor ve karşılaştırmaya, ayırtırmaya çalışıyorum? Sevilla’da yaşayan, orta yaşlı, evli, sağlıklı, dindar bir İspanyol fabrikatörün erkekliği Bilbao’da okuyan Bask, çevreci, savaş karşıtı, gay bir üniversite öğrencisinininkine, onunki de Trabzon’da yaşayan, milliyetçi hislerle dolu, Atatürkçü, silahlı mücadele neticesinde gâzi olmuş bir Türk’ünkine benzeyebilir mi? Şayet benzemez ise bunun yegâne sebebi bu erkeklerin iki farklı devlet ve üç farklı kültür ve toplumdan gelmesi midir? Elbette, hayır! Bu küçük örnekte gördüğümüz kategorik çoğulluk bile bizlerin yekpare bir cinsiyet özneliği olarak ne İspanyol erkekliğinden bahsetmemize izin verir, ne Bask, ne de Türk erkekliğinden... Karşımıza daima *tam olarak hangi* İspanyol’un erkekliğini, hangi Bask’ın kimliğini, hangi Türk’ün özelliklerini kast ettiğimize

¹ İspanyolcam çok zayıf, Baskça ise hiç bilmiyorum. Dolayısıyla “konuşmalarım” diyerek bir antropolog gibi bu insanların dillerini öğrenerek, onların anlam dünyasına sızabildiğimi kast etmiyorum. Burada esas ilginç olan hem İspanyolların, hem Baskların hem de bu kültürler ile Türkiye’yi bir nebze kıyaslayabilenlerin söz birliği etmişçesine istisnasız “burada kadınlar çok güçlü” demesiydi. Türkiye’de her seviyede hâkim olan “sert, buyurgan, maço İspanyol (ya da Latin) erkekliği” klişesinin anlamsızlığını bir kez daha konuşmaya değmez ancak muhataplarımın erkeklikle ilgili bir soruya öncelikle kadınlardan bahsederek cevap vermeleri Connell’in tüm kitaplarında özenle vurguladığı “cinsiyetin ilişkiselliği” (*relationality of gender*) kavramına hoş bir atıf gibiydi.

yönelik sorular gelmesi kaçınılmazdır. Orijinal sorumuz bizi ya sosyolojik anlamda kabul edilemeyecek kadar fazla genellenmiş, âdeta karikatür seviyesine inmiş temsiller üzerinden anlamsız karşılaştırmalar yapmaya iter ya da yeni sorular üreterek anlam üretmeye çalıştığımız cinsiyet alanını küçültür ve belirginleştirmeye çağırır. Bu sebeple “Türkiye’de erkeklik”de aranacak, bulunacak, çalışılacak, anlaşılacak, yorumlanacak ve başkalarına aktarılacak bir bilgi ve araştırma alanı olamaz: Böylesi bir tavır ya her şeyi söylemeye çalışırken hiçbir şey söyleyemez ve karikatürleşir ya da (umulur ki) yeni sorular üretecek bir çıkış noktası teşkil eder.

Öte yandan, sosyologların bir görevinin de içi boşaltılmamış, abartılmamış, bağlamından tümenden koparılmamış genellemeler üretebilmek, toplumsal eğilimlere dair anlamlı genellemeler yapabilmek olduğuna inananlar da çok. Ben de bu gruptanım. Dolayısıyla bu yazıda amacım Türkler’de ya da Türkiye’de hegemonik erkekliği tespit ve tarif etmek olmasa da günümüz Türkiye’sinde, özellikle de üç büyük kentte (ki, bunlar da aslında birbirlerinden epeyce farklılar) hegemonik olan ya da olmayan erkekliklerin paylaştıkları ya da paylaşmadıkları özellikler üzerine neler söylenebilir, ortak alanlar nasıl bulunabilir, bu soruları ortaya koymaya çalışmak olacak. Farklı erkekliklerin hangi doğrultularda yaygınlaştığını ya da kuvvet kazandığını anlamaya çalışmanın, tabiri caizse farklı erkeklikler arasındaki ortak paydaları bulmaya uğraşmanın anlamlı olduğunu düşünüyorum. Çünkü erkekliği tahkim eden bu özellikler aynı şekilde klasik feminizmin “ataerki” dediği, Connell’a göre “cinsiyet düzeni”nin devamını sağlayan eşitsizlikleri de daha iyi anlamamıza, cinsiyet dinamiklerini daha ayrıntılı bir halde görmemize yardımcı olabilir.

Burada değinilmesi gereken bir nokta, erkekliklerin yalnızca eril bedenler ya da erkek cinsiyeti ile beraber mevcut olmadığı ve eşcinsel ya da heteroseksüel olan kadınların da ‘erkeksi’, ‘erkekvari’ ya da ‘erkek gibi’ olabileceği, erkekliği bedenselleştirebileceği, erkeklik *yapabileceği* vurgusu (Halberstam 1998; Özbay ve Soydan 2003; Savcı 2012). Erkekliğin testosteron hormonu seviyesine, kromozom dizilimine, üreme organlarına endeksli bedensel-biyolojik bir kıstas olmadığını, toplumsal ve kültürel çerçeveler içinde muhtelif mücadelelerle şekillenen, bireyin yön verdiği ancak toplumsal etkileşimle anlam kazanan ve sürekli yeniden yorumlanan, tartışılan bir ‘ürün’, bir dışavurum ya da icra (performans) olduğunda hemfikirsek; kadınların da erkeklik yapabileceklerini, kendi bedenleri ve toplumsal konumlarında bir erkeklik türü sergileyebileceklerini de teslim etmemiz gerekir. Bununla birlikte, ben bu yazıda kadınların erkek-

liği fiile dökme biçimleri ya da Judith Halberstam'ın deyişiyle “dişi erkekliği” (*female masculinity*) ile ilgilenmiyorum.

Türkiye’de hegemonik erkekliği ararken kaale alınması gereken bir diğer husus da erkekliği özellikle kadınların maduniyeti ekseninde tartışmaya açma ya da yeniden tanımlama gibi siyasi bir hedefi olan cinsiyet temelli, pro-feminist sosyal hareketler, aktivist gruplar ve bunların faaliyetleri (Connell 2005; Messner 1997).² Erkeklik, en az tartışılan, en az görünür, hakkında gerek akademik dünyada gerek toplumsal hayatta belki hiç konuşulmayan, üzerinde kafa yorulmayan bir iktidar türü. Erkekliği ve onun ürettiği iktidarın erkek ve kadın bireylerin ilişkilerini düzenleyen yönetici mantığının cinsiyet sorunlarının temelinde yattığını öne süren gruplar, öncelikle müdahale edilmesi ve değişmesi gerekenin erkeklik ve bu yapının büyük çoğunlukla gönüllü taşıyıcısı olan erkekler olduğunu ileri sürüyorlar. Erkeklikle ‘uğraşan’ bu sayıca küçük ancak çok önemli grupları ve ürettikleri söylemsel alternatifleri de bu yazının odağına oturtmuyorum.

ASKERLİK VE ORDU

1990’ların sonunda ya da 2000’li yılların başında Türkiye’de cinsiyet ilişkileri ya da çok nadiren erkekliklerden bahsedildiğinde Türk ordusunun Türkiye’deki erkeklikleri şekillendirmede belki tek değil ama en etkili kurum olduğu vurgulanmadan geçilmezdi (Özbay ve Bulut 2003; Sinclair-Webb 2000). Bugünlerde pek de revaçtaymış gibi gözükmeyen ama 90’lar boyunca hüküm süren siyasi havada kulaklarımızdan eksik olmayan her Türk’ün asker olduğuna dair buyurgan söylemler (Altınay 2004) hem Türklüğü hem askerliği hem de erkekliği aynı anda hizaya sokmasının, üçüne birden konuşmasının ve üçüne aynı anda hükmetmesinin yanında militarizmi ve şiddetin farklı biçimlerini doğallaştırıyor, daha doğrusu görünmez kılıyordu. Askerlik yapmayı, haki üniformayı, kışla disiplinini, otoriteye itaati ve militarist düşünce tarzını baş tacı eden bu kültür, hem Abdullah Öcalan’ın yakalanmasını takip eden çatışmasız dönem, hem ağır ekonomik krizlerin altında ezilen kitlelerin askerî böbürlenmelere ve vatandaşların denetimine kapalı askerî harcamalara pek itibar etmeyişi, hem de hızlanan Avrupa Birliği ile bütünleşme sürecinin yarattığı heyecan ve hattâ toplumun bir kesiminde hâkim olan zorunlu askerliğin kaldırılacağı beklentisi ile zayıfladı ve eski gücünü kaybetti.

² Türkiye’de erkekliği sorgulayan en önemli girişim “Biz Erkek Değiliz İnisyatifi”. <http://bizerkekdegilizinsiyatifi.blogspot.com/> adresinden eylemlerine ve açıklamalarına ulaşmak mümkün. Bir diğer örnek için bkz. www.erkekmuhabbeti.com.

2012 yılında milliyetçi söylemlere belli kanallar içinde rağbet edilip ve militarizm bir düşünce sistemi olarak toplumsal sorunlara bir çözüm olarak savunulabilse de ordunun toplumsal mühendislik yapan, vatandaşları eğiten ve şekillendiren, kimlik kazandıran bir kurum olduğuna inanıldığını iddia etmek bugün oldukça zor.

Bu bağlamda, muhtelif sebeplerle yargılanan, kelepçelenen ya da hapse atılan askerlerin, genç erkekler, aileleri ve sosyal çevrelerinde imrenilecek bir erkeklik modeli olarak algılanmayabileceği de savunulabilir mi? Böylesi bir eğilimi belki ilginin düzenli olarak düştüğü ileri sürülen askerî okul sınavlarında gözlemlemek mümkün olabilir. 1980’lerde ve 90’ların büyük kısmında yüksek puanlı öğrencilerin de ilgi gösterdiği askerî akademiler bugün daha mütevazı bir tercih görünümü çiziyor. Bu eğilimin önemli bir nedeninin küreselleşme ve iletişim kolaylığının sağladığı “dünyadan haberdar olma” hali olduğu öne sürülebilirse de ben bunu daha kuvvetli bir sebebe “girişimci benlik” diye de özetlenen neoliberal özne için Türk Ordusu’nun (aslında tüm orduların) elverişli bir gelecek, kariyer ya da hayat seçeneği olmamasına bağlıyorum. Bugün idealize edilen, arzu edilen erkeklik neoliberal değerleri, esnek bir örgüt yapısının içinde hızlı ve stratejik terfiyi, en uç noktada bir bireyciliği, gerektiğinde kurallarla oynayabilmeyi ve müzakere edebilmeyi, paradoksal düşünce ve duygusal yapıyı talep ederken, bu beklentilerin hiçbirine cevap veremeyen ve katı bir disiplin ve hiyerarşi sisteminin galebe çaldığı bir kurumun hegemonik erkeklik üretmesi ya da bu erkeklik kalıbına etki etmesi de beklenemez. Neoliberal erkeklik tartışmasına aşağıda tekrar değineceğim.

BEDEN VE YAŞ

Hegemonik erkekliğin teşkil edilmesinde ve sürdürülmesi sürecinde beden ve yaş merkezli bir bakış atarsak ne ile karşılaşabiliriz? Buna yanıt verebilmek için hangi erkekliklerin diğer erkekler ve elbette kadınlar üzerinde daha fazla iktidara sahip, daha hükmedici ve daha etkili olduğuna yakından bakmamız gerekir. Bedeni merkezine alan böyle bir yaklaşım da karşımıza engelli olmayan belirgin bir sağlık sorunu bulunmayan orta yaşlı erkekleri çıkarır. Türkiye’de, başka yerlerde de olduğu gibi, hegemonik erkeklik ne henüz “tam olmamış”, “olgunlaşmamış”, “geçişini, evrimini tamamlayamamış” genç erkeklikler, ne “işi bitmiş”, “dünyadan kopmuş”, “güçsüz” yaşlı erkeklikler, ne de “eksik”, “bakıma muhtaç”, “natamam” sakat ya da hasta erkeklikler üzerine kurulmaz. Hegemonik erkeklik hegemonikleşebilmesi, etkileyebilmesi, cazip görünmesi

için iktidara, güce, kuvvete muhtaçtır ve bu hem fiziksel kuvvetin, sağlığın, performansın hem de aklın (deneyimin, görgünün, her türlü eğitimin) zirvesinde olduğu orta yaşta mevcuttur denebilir.

Az gelişmiş ve küçük ölçekli topluluklardan ataerkil geç kapitalizme kadar pek çok toplumsal yapı “yaşlı” erkeklerin iktidarı üzerine kuruludur (Gerschick ve Miller 2007; Thompson 1994). Her tür iktidar ve otorite yaşlı, bazen çok yaşlı erkeklerin elinde toplanır ve bu grup kendilerinden genç erkekler ile genç ya da yaşlı tüm kadınları muhtelif iktidar sistemleri vasıtasıyla yönetirler. Elbette gençlik, delidoluluk, toyluk ile orta yaş arasındaki sınırın müphem ve kafa karıştırıcı olduğu gibi orta yaş da yaşlılıktan, ihtiyarlıktan, yorgunluktan ayıran çizgi de tartışmalı ve belirsizdir. İçinde yaşadığımız sanayi-sonrası, bilgi temelli, uluslararası akımların hâkim olduğu toplumlar en yaşlıya hürmet eden, dediğini yapan, sözlerine itimat eden, onu takip eden bir tavırdan toplumsal değişmeyi ve teknolojik gelişmeleri anlamlandırabilen, aynı zamanda da günümüz küresel kültürünün ayrılmaz bir parçası olan beden-merkezcilliği göz ardı etmeyen, kendine yeterli, uzun saatler çalışabilen, sağlıklı ve “fit” olanın diğerlerinden üstün olduğuna hükmetti. Orta yaşlı ve sağlıklı eril bedenlerin ve erkekliklerin hegemonikleşmesi tesadüfî bir değişim değil, büyük ölçekli toplumsal, ekonomik ve siyasi dönüşümlerin kaçınılmaz bir neticesidir de denebilir.

Bu süreçte yaşlı erkekler ve onların “iktidarsız” bulunan hayatları da kaçınılmaz olarak marjinalleşiyor. Erkeklerin de “tıpkı kadınlar gibi” ya da “kadınları takiben” genç kalmaya çabaladıklarını, bunun için kozmetik kremler satın aldıklarını, saç ettirdiklerini ya da estetik operasyonlar başvurduklarını sık sık gazetelerde okuyoruz. Bu haberlerdeki *kadınlaştırılan*, dolayısıyla iktidarsızlaştırıcı, iktidardan uzaklaştırıcı ton oldukça bariz. Neticede kendine dikkat etmek ya da belli bir biçimde görünmeye uğraşmak (“bakan”) erkeklerin değil, (“bakılan”) kadınların iştiğal etmesi gereken bir konu ve bununla ne kadar uğraşmak zorunda olmuyorsanız, *doğal olarak* o kadar da erkek, o kadar güçlüsünüz.

Erkeklerin sayıca daha büyük bir çoğunluğu içinse orta yaşta ve onun vaat ettiği erkeklik ve iktidarda kalma halinin esas mücadelesi cinsellik alanında veriliyor. Yakın bir zamana kadar tıbbi terimlerle anılmayan ve bir problem olarak tanımlanmayan andropoz gittikçe daha fazla büyüyen ve çözüm aranan toplumsal bir mesele, çeşitli destek ve takviyelerle genişleyen bir sağlık ve psikoloji sektörü, daha çok erkeğin karşılaşması normal ve aksi yönde çaba göstermesi gereken bir arena haline geliyor (Erol ve Özbay 2012). “Kart zampara” ve “teneşir” esprileri havada kalırken, malum küçük hapların satışları tavan yapıyor ve andropozu

doğallaştıran, bu süreçte erkeklerden evliliklerini terk etmek ve yaşça kendilerinden epeyce küçük kadınlarla beraber olmak gibi “akıl-dışı” davranışlar bekleyen, bunların geçici olduğunu vurgulayan ve mazur görülmesini talep eden, orta yaştan yaşlılığa geçmeye çalışan erkeklere bir nevi dokunulmazlık ve iktidar alanı tahsis eden bir popüler psikolojik-tıbbi söylem yaygınlaşıyor. Dolayısıyla, hegemonik erkekliğini orta yaştan çıkarken terk etmek, andropozla girdikleri mücadeleler ve “henüz ölmediklerini” ispatlamaları ile orantılı bir biçimde daha çok yaşlı ve yaşlanan erkek için mecbur kaldıkları bir tercih olmaktan çıkıyor.

MEKÂN

Erkeklik nerelerde oluşur, şekillenir, kimlikleri ve ilişkileri yöneten bir kodlar bütünü haline gelir? Ya da erkeklik hangi yerlerde ve mekânlarda bulunmayı uygun bulurken hangilerini yakışsız bulur, tasvip etmez? Yer, mekân ve cinsiyet ile ilgili bu problemleri iki temel eksende düşünmek mümkündür. Bunlardan birincisi erkeklere özgü ve kadınların dışlandığı ya da ancak “konuk” statüsünde, istisna olarak kabul edilebildikleri, mevcudiyetlerinin asla “tam” olmadığı, sınırlandırıldığı alanlar. Hemen akla gelebilecek kimi örnekler erkekler hamamı, mahallelerdeki kiraathaneler, futbol stadyumları, at yarışı hipodromları, geleneksel bira-haneler, madenler, erkek öğrencilere mahsus okullar ve yurtlar, erkek soyunma odaları, askerî kışlalar, camiler, eşcinsel barları, kamyoncu durakları vs... Bunların bazılarında, bazı anlarda kadınlar bulunsa da bu mekânların aslında erkek mekânlar(ı) oldukları gerçeğini değiştirmeye yetmiyor. İkinci eksen ise kadınlarla erkeklerin paylaştıkları yerlerde geliştirdikleri mekânsal işbölümü ile ilgili. Kimi uç örnekler, örneğin bir pavyonda, randevuevinde, ya da striptiz kulübünde erkeklerin ve kadınların ne yaptıkları, kimin ne için orada olduğu titizlikle belirlenmiştir ve birbirine karışmaz. Bunların dışında gündelik hayatın üretildiği dört temel mekân hem erkek hem de kadınlarca paylaşılır ve erkeklik ve kadınlık buralarda mevcut olmanın, hareket etmenin ve işlev görmenin politikası ile eklemlenir: Ev, işyeri, ulaşım araçları ve terminalleri ile sokağın da dâhil olduğu kamusal alanlar.

Cinsiyet ve mekân politikalarının kesişiminin en berrak olduğu yerlerden biri evdir (Özbay ve Baliç 2004). Özellikle büyük kentlerde sayısı hızla artan “yalnız yaşayanları” şu an için kaale almayıp, konvansiyonel aile formasyonunu düşünürsek, evin kadına mı erkeğe mi ait olduğu ve nihayetinde kime kalacağı, ev alanının düzenlenmesine, eşya seçimine ve yerleşmesine, oda dağılımına kimin karar verdiği, çalışan erkeklerin evde

zaman geçirme aralığı ve bu esnada yaptıkları, erkeklerin evde girmedikleri odalar ve yapmadıkları faaliyetler, evde “erkeğin yeri”, emekli olan erkeğin evle (yeniden) kurduğu ilişki gibi sayısız soru ve farklı şekillerde formüle edilmiş yanıt ile karşılaşırız. Hepsinin ortak noktası en az (“vurgulanmış” ya da farklı bir) kadınlığın telkin ettiği kadar, hegemonik erkekliğin de erkeklere evde ne yapmaları ve ne yapmamaları, ev mekânını nasıl kullanmaları ve diğer alanlardan nasıl ayırmaları gerektiğini hissettiriyor oluşudur.

Feminist düşüncenin oldukça erken bir evresinden beri eleştirmekte olduğu kamusal-özel alan ayırımında ev özel, kişisel, mahrem, dışarıya kapalı ve haliyle kadınsı olarak işaretlenirken diğer tüm alanlar, sokak, işyeri ve ulaşım da dâhil, kamusal yani erkeksi olarak kodlanmıştır. Kadınlar kendilerini evde ya da diğer korunaklı alanlarda “güvende” hissederken (Alkan Zeybek 2011) erkekler diğer tüm açık alanların ve kapalı mekânların gerçek sahipleridir. Bu noktada, hegemonik erkekliğin mekânsal bir boyutu olduğu yadsınmaz. Bir toplumda hegemonik erkeklige meyleden, ona öykünen erkek bu yapının getirdiği mekânsal kaidelelere de uymalı, onlarla çelişkiye düşmemelidir. Örneğin aşçıysa ya da kuaforse sadece işyerinde çalışmalı, evde kadınların meşgul olduğu bu *aslında* kadınsı meselelerle ilgilenmemeli, erkeklikle kadınlığın sınırını evle dışarı arasında da muhafaza etmelidir.

Tecrübe ettiğimiz toplumsal değişme, Türkiye’de hegemonik erkekliğin mekânsal boyutuna da meydan okuyor. Bugün artan sayıda erkeğin kendilerine mahsus bir evi olduğu gerçeğinin yanında evle ilgilenmenin, eve dair hobiler geliştirmenin, İkea’nın ve “yapı-market”lerin yolunu aşındırmanın yadırganacak bir tarafı kalmadığı ortada. Bunun da ötesinde daracık, plansız şehirlere sıkışmamız ve şehirlerimizin de yalnızca kapatılmış mekânlar olan alışveriş merkezleri ile sosyalleşebilecek alanlar üretmeleri, alışveriş merkezlerinin de kadınlara mı erkeklere mi daha fazla hitap eden yerler oldukları sorusuna cevap vermenin güçlüğü erkekleri nerede ne zaman mevcut olmaları ve ne ile iştilal edip neyle uğraşmamaları gerektiği konusundaki kısıtlamalardan bir anlamda azade kılıyor ve evde zaman geçiren, evine alâka gösteren, alışveriş merkezlerine gidip gene kadınsı olarak kodlanagelmiş tüketim biçimlerini ifa eden erkekler kaçınılmaz olarak hegemonik erkeklik ile onun beraberinde getirdiği mekânsal dengeleri yeniden müzakere ediyorlar.

SINIF

Kültür üzerine kafa yormuşlara fazlasıyla tanıdık gelebilecek bir soru: Hegemonik erkeklik, hegemonik sınıfın erkekliği midir? Öyle ya da değil tartışmasından önce yanıtlanması gereken soru muhtemelen Türkiye’de hegemonik bir sınıfın nasıl tanımlanacağı olur herhalde. Elbette bu yazının amaçlarını ve boyutlarını fazlasıyla aşacak böyle bir kapı aralamayı göze alamam. Kısa yoldan söylemek gerekirse, Türkiye’de alışlageldik anlamda kapitalist, köklü sermaye sahiplerinin, en üst sınıfın, en zenginlerin erkekliğinin hegemonik olması gibi bir durumla karşı karşıya olmadığımız savunulabilir. Sözgelimi, Rahmi Koç ya da Cem Boyner, çok büyük varlığa sahip, çok iyi eğitilmiş, “İstanbul beyefendisi”, “salon erkeği” gibi özgün bir erkeklik biçimine mükemmel örnekler olsalar da onlar gibi davranan, konuşan, yaşayan, giyinen, onlar gibi birer erkek olmak isteyen kitlelerin varlığından söz etmek abes olurdu.

Öte yandan Türkiye’de, belki bugün değil ama görece daha fazla sanayi toplumu olunan geçmiş bir dönemde, en azından kentlerde bir işçi sınıfı erkekliğinin oluşup oluşmadığını ve bunun hangi öğelere ayrıcalık tanıdığı, kadın-erkek ve erkek-erkek ilişkilerini nasıl tanzim ettiğini ayrıca incelemek gerekir. Elbette aynı ihtiyaç, sayı ve kültürel önem anlamında hızlı bir düşüşte olsa da çiftçiler için de söz konusu olabilir.

Erkekliğin şekillenmesinde etkisi olan diğer faktörleri bir an için yok kabul edip, yalnızca sınıfa odaklanmaya çalışırsak, Türkiye’de bir beyaz yakalı erkekliğin hegemonikleştiğini, idealleştiğini, normatifleştiğini söylemek mümkün olabilir. Profesyonel ya da yarı-profesyonel bir işte çalışan, belli bir seviyenin üzerinde aylık geliri olan, ev ve otomobil sahibi ya da almak isteyen, belki de en önemlisi çalışan bir kadınla evli ya da evlilik yolunda ve yüzeysel bir cinsiyet eşitliğine büyük oranda inanıyormuş görünen bir kentli erkeklik bu. Diğer bir deyişle, orta sınıf erkekliği. Türkiye’deki sosyal bilimcilerin sözgelimi Amerika Birleşik Devletleri, Fransa ya da Hindistan’daki meslektaşlarının aksine orta sınıfları tanımak, anlamak ve anlatmak için büyük bir gayret içinde olmadıklarını zaten biliyoruz. Aynı eksiklik, büyük ölçüde orta sınıf erkekliği içinde geçerli. Böyle bir kategoriye hangi meslek gruplarını dâhil edebileceğimiz, bunun kent coğrafyasındaki dökümü, kadınlarla münasebetler, cinsel deneyimler, din ve inanç sistemleri ile ilişki, devlete ve söylemlerine mesafe, evlilik-boşanma ve çocuk yapma oranları, tüketim kalıpları, sahip oldukları hırslar ve arzular, Türkiye’de hâlâ biçimlenme aşamasında olan bir orta sınıf erkekliğine dair araştırılması zorunlu meseleler olarak karşımızda duruyor.

POPÜLER KÜLTÜR

Hegemonik erkeklik kavramını cinsiyete tâbi bir temsil sistemi dışında düşünmeye olanak yok.³ Tahkim edilen erkeklik modelleri işaret edilen, belirginleştirilen, kamuoyuna takdim edilen sembollerden, onların görünürlüklerinden faydalanarak kesinleştiriliyor ve sabitleniyor—en azından bir süreliğine (Nixon 1997)... Popüler kültürün farklı kanallarını kullanarak öne çıkabilecek ve kendilerine özgü karizmaları ile hegemonik erkeklik denkleminde eklenilebilecek figürler her zaman olabilir. Türkiye’de sinema zayıf, dizi endüstrisi ise çok güçlü olduğundan örneğin Özcan Deniz’in *Asmalı Konak* dizisinde canlandırdığı “Seymen Ağa” rolü, Şevket Altuğ’un *Süper Baba* adlı dizideki “Fiko” karakteri ya da *Kurtlar Vadisi*, *Ezel* ve *Kuzey/Güney* gibi erkek merkezli dizilerin özellikle gençlerin nasıl birer erkek olmayı, bir erkek olarak nasıl hareket etmeyi, ilişki kurmayı arzu edişlerine tesirinden bahsedilebilir.⁴ Elbette bunu söylerken, dizilerin belirli bir dönem yayınlandıklarını ve en kuvvetlisinden bile olsa etkilerinin geçici olacağını göz ardı etmemekte, bir anlamda dizileri fazla ciddiye almamakta fayda var.

Popüler kültürün bir diğer önemli ayağını oluşturan müzik ise özellikle erkeklikler konusunda böyle bir sembolleşme kabiliyetine ve temsil yeteneğine sahip görünmüyor. İbrahim Tatlıses’in bir dönem (belki uzun 1980’ler boyunca) Kürt erkekliğinin görünen ve belli kesimlerce beğenilen yüzü ya da vücuda gelmiş hali olduğu tartışılabilir de, müzisyenler ve şarkıcılar üzerinden Türkiye’de hegemonik erkeklik izi sürmek pek mümkün görünmüyor. En popüler erkek romancılar ve öne çıkan edebî kimlikler farklı şekillerde “egzantirik” olduklarından, onları da hegemonik erkeklik tartışmasının içinde düşünmeye olanak yok. Televizyoncularda ise bir dönem (belki geç 90’lar, erken 2000’ler) haber spikerliği de yapan gazeteci-yazarların yarattığı etkiden söz edilebilirse de günümüzün en etkili figürünün programcı, sunucu ve yapımcı Acun Ilıcalı olduğu söylenebilir.⁵ Ancak bence burada daha bariz olan Türkiye’de popüler

³ Cinsiyetin, öncelikle bir temsil ilişkisi olduğunu ısrarla tekrarlayan Nükhet Sirman’a teşekkür ederim.

⁴ Aynı paralelde, “benzenmemesi” ve “öyle davranılmaması” gerektiği vurgulanan *abject* anti-kahramanların da üretildiği belirtilebilir. Mesela en son *Aşk-ı Memnu* uyarlamasında Kıvanç Tatlıtuğ’un hayat verdiği “Behlül”, ya da *Yaprak Dökümü*’nde Tolga Karel’in oynadığı “Oğuz” tipleri, sürekli yanlış yapan, başarısız, mutsuz ve ahlâken zayıf karakterler çizerek, hegemonik erkekliğin sınırlarını negatiflik üzerinden belirlemişlerdir demek de mümkün.

⁵ Açıkçası, hiçbir programını izlememiş, sadece hakkında yazılanları okumuş ve izleyenlerle konuşmuş birisi olarak Acun Ilıcalı’nın programlarında (belli ki başarıyla) sergilediği “müşfik erkeklik-arkadaşça ağabeylik” performansı ile ilgili söyleyebilecek pek bir şeyim yok. Beni

kültürün belli bir erkeklik halinin oluşumu ve hegemonikleşmesi üzerinde kısmen şekilsel ve gelip geçici akımlar dışında çok da önemli bir tesirinin olmadığıdır.⁶

DİN VE MEZHEP

Din ve inanç sistemlerinin gerek toplumların cinsiyet düzenlerine ve kurumların cinsiyet rejimlerine gerekse de bireylerin kendi cinsiyetlerini biçimlendirme süreçlerine yapabildiği etki yadsınamaz. Türkiye’de de hegemonikleşen herhangi bir erkekliğin içinde İslâm’dan öğeler bulunmasının, bugünkü hâkim erkeklik oluşumlarına yakından baktığımızda ise muhtemelen geçmiştekinden daha belirgin bir dindarlık ve din merkezli bir muhafazakârlık vurgusu ile karşılaşabileceğimiz açıktır. Elbette Dünya’da çok sayıda İslâmi kültür, kimlik ve yorumlama var ve tüm bu çeşitliliğin içinden standartlaşmış tek bir İslâmi yaşam tarzı yaratmaya çalışmak ne kadar imkânsızsa, tek bir “İslâmi erkeklik” tarifi yapmak da o kadar beyhude olur (Gerami 2005; Ouzgane 2006).⁷

Özellikle Batı’dan Doğu’ya bakınca ayırt edilebilen bu “İslâmcı erkek” modelinin Türkiye içinde de geçerli olduğu karşılaşmalara rastlamak mümkün olabilir. Peki, bu abartıya dayanan zorlama temsilin ötesinde bir “Sünni erkekliği” ve “Alevi erkekliği” ayırımı yapmak, Türkiye’deki dinsel mezheplerinin bir noktaya kadar kendilerine özgü bir kültür oluşturduğunu ve bu kültürlerin de kendi cinsiyet kimliklerini dinsel kurallar, gelenekler ve ritüeller ile beraber var ettiklerini düşünebilir miyiz?

Din ve erkeklik ilişkisi, aynı zamanda, dinî bir lider ya da sözcünün bir erkek olarak model oluşturma, örnek teşkil etme imkânına ne oranda sahip olduğunu da sorgulamayı gerektirir. Türkiye’de erkeklerin, özellikle de genç erkeklerin, bir cinsiyet kimliğine öykünmek, onu takip etmek, benzemek anlamında “onun gibi olmak isteyecekleri” bir dinsel figür mevcuttur denebilir mi? Burada ortaya çıkan iki sorundan birincisi Türki-

İlçali örneğinde daha çok ilgilendiren kısım, onun neoliberal erkekliğin inşa ettiği ya da vazetdiği değerler ile birebir örtüştüğünü düşünmem. Buna yazının son bölümünde değineceğim.

⁶ Erkekliklere mahsus bu durum, kadınlıklar için geçerli olmayabilir. Türkan Şoray’dan Ajda Pekkan’a popüler kültürün farklı alanlarında kendine yer etmiş kadın figürlerin, tam olarak Connell’in kast ettiği “vurgulanmış kadınlık” ekseninde olmasa bile Türkiye’deki muhtelif kadınlık halleri ile ilişkilendirilebileceğinden bahsedilebilir.

⁷ Örneğin, sosyolog Şahin Gerami (2005) bu imkânsızlıkla baş edebilmek için bir temsil yoluyla, özellikle de Batılılarca çizilen bir prototip olarak tanımladığı “İslâmcı Erkeklik” (*Islamist Masculinity*) ile bizzat tecrübe edilen ve ulus, sınıf, etnik köken, cinsel yönelim gibi sınırlarla netlik kazanan çoğul “Müslüman Erkeklikler” (*Muslim Masculinities*) arasında bir ayırımı yapıyor.

ye gibi laik bir devlet yapısını benimsemiş ve (bazı Arap ülkelerinde de olduğu gibi) dindarlığı hayatının merkezine koymayan, Batılı normlar ve hayat tarzı ile kavgalı olmayan geniş bir orta sınıfa ev sahipliği yapan bir ülkenin, özellikle de büyük kentlerinde bu ne kadar gerçekçi bir soru olabilir. Diğer soru da şüphesiz dinin bir iktidar mekanizması olarak istisnalar hariç hiçbir zaman dinsel, inanç ya da ruhaniyet diye tanımlanabilecek alan ile sınırlı kalmadığı ve daima başka güç sistemleriyle, özellikle de siyaset ve ekonomi ile eklemlendiği vurgusu olur. Diğer bir deyişle, bugün sadece ve sadece din ile meşgul olan ve diğer güç eksenlerinde yer tutmaktan imtina eden bir figürün diğer erkekleri bir cinsiyet modeli olarak etkileyebilme şansı ne olabilir, böyle bir ihtimal gerçekçi olur mu?

SİYASET

Türkiye’de bugün hegemonik erkekliğin şekillenmesine en ciddi etkiyi siyasetin yaptığını söylemek abartılı olmaz. Siyasetle erkeklik arasındaki bu yoğun ilişki şüphesiz ki her dönem böyle değildi ama Türkiye’nin cinsiyet düzeninde hegemonik erkekliğin, tıpkı vurgulanmış kadınlık ya da belki toplumsal hayatın kendisi gibi devlet ve siyaset marifetiyle düzenlenmesinin doruğa çıktığı aralık, Atatürk’ün “olması gereken”, “yeni”, “makbul” bir erkek vatandaş olarak bir ideali vücuda getirdiği, bunu da sayısız fotoğrafla görselleştirdiği, belgelediği andır. Elbette Atatürk’ün kuvveden fiile geçirdiği, öncelikle kentli, eğitilmiş, milli elitler ve çevreleri üzerinde etkili olabilecek bir erkeklikti. Cumhuriyet’in pek çok reformu ya da yeniliği gibi “yeni” erkekliğin ve erkeğin de kasabalara ve kırsal alanlara yayıldığı, Anadolu’nun iletişim olanaklarından yoksun ücra noktalarındaki erkeklerin Atatürk’ünküne benzeyen bir cinsiyet kimliğini oluşturmaya çalıştıkları, onu taklit ettikleri söylenemez. Hegemonik erkeklik tam da böyle kurulur ve işler aslında: Herkesi kapsamaması, tüm erkekleri içermesi beklenemez. Bir özellikler bütünü, bir çerçevedir, iktidarla ilintilenir ve erkekleri o yoldan gitmeye, öyle davranmaya, o idealle özdeşleşmeye çağırır. Elinden geldiğince benzeyebilenler, kurallara uyanlar bunun faydasını da görür, o an o toplumdaki kıymetlerini arttırlar. Atatürk’ün örnek teşkil ettiği erkeklik, kılık kıyafetiyle, batılılığıyla, modernliğiyle, akla ve bilime öncelik tanınmasıyla ama en önemlisi de çekirdek ailenin reisi olması, münevver bir kadınla evlenmesi ve evliliğini de eşitlik kisvesi altında sürdürmesi ile pekâlâ hegemonikleşmiştir.

Atatürk’ün ölümünden günümüze kadar gelen ve biri hariç hepsi erkek olan politik ve askerî liderler içinde muhakkak kitlelere cinsiyet kim-

liğiyle, bir erkeklik örneği olarak tesir edebilenler olmuştur. Herhalde Adnan Menderes, Bülent Ecevit ya da Süleyman Demirel’e öykünen, onlar gibi birer erkek olmak isteyen, hiç şüphe yok ki özel hayatlarını ve evliliklerini bu figürleri model alarak kuran erkekler olmuştur. Ben bu konuda geçmiş politikacılardan hiç birisinin Tayyip Erdoğan kadar etkili olduğunu düşünmüyorum.⁸ Bunda hiç şüphe yok ki Erdoğan’ın kendisinden önce konuşulagelen ve aslında Atatürk’ten miras kalan Batılı, eğitilmiş, aydın, seçkin dili reddetmesi kadar Türkiye’de dinin ve ordunun yeniden konumlanması ile neoliberalizmin bir yönetici mantık olarak sistemleşmesi de etkili olmuştur denebilir. Her halükârda bu yazının sınırlarını aşan ve hem Erdoğan’ın hayatının, yaptıklarının ve söylediklerinin ayrıntılı bir analizini hem de takipçilerinin bunları nasıl yorumladıklarının bir dökümünü yapmayı gerektiren bu savı, bugün Türkiye’de kendini onun savunduğu değerlere yakın hisseden genç (ya da pek o kadar genç olmayan) bir erkek için takip edilebilecek tek modelin Erdoğan olduğunu, ciddi bir hegemonik erkeklik mefhumunun onun etrafında oluştuğunu söyleyerek kapatayım.

SPOR

Erkeklik İncelemeleri (*Masculinity Studies*) başlangıcından beri özellikle Amerika Birleşik Devletleri’nde erkeklik ve spor, bilhassa lise ve üniversite öğrencilerinin amatör ve profesyonel sporlarla ilişkisi üzerinde durmuştur (Messner 1992, 2005). Erkekliklerin netleştiği, erkek öznelliğinin şekillendiği lise ve üniversite yıllarında okulun öne çıkan bir takımında spor yapmak, o takımın bir parçası olabilmek, Amerikan gençlik dizilerini ya da filmlerini kazara izlemiş olanların bile bilebileceği bir ayrıcalık, genç sporcunun imrenilen, üstün bir erkek olarak kendi kendini anlaması ve etraftakilerce (diğer erkeklerce de) farkına varılması sürecidir. Haliyle, bu oluşumlar, Türkiye’de karşılığı olmayan erkeklere mahsus öğrenci kulüp-evleri olan *fraternity*’ler ile birlikte erkeklik üzerine kafa yoran akademisyenler ve araştırmacılar için adeta bir laboratuvar işlevi görmüştür. Elbette genç sporculara ve onların erkeklik hallerine odaklanmak

⁸ Erdoğan’ın keskin siyasi kimliği ile Türkiye’deki nüfusun bir bölümü için hegemonik erkekliğin kristalleştiği bir örnek sunamayacağı da ortada... Bugün siyaset yapan diğer liderlerin ise benzer bir “erkeklik etkisi”ne sahip olduklarını savunmak hayli güç. Kemal Kılıçdaroğlu, CHP genel başkanı olduktan sonra Bülent Ecevit’e benzetilen hal ve tavırlara sahipti, ancak zamanla bundan uzaklaştı. Bugün kendisini muhafazakârlıktan uzakta, sosyal demokrat, pozitif bilime ve eleştirel akılcılığa inanmış gören bir kitlenin önündeki erkek modelinin kim olabileceği ayrı bir araştırma konusu. Tıpkı, Kürt siyasi hareketinde çalışan, ya da o mücadeleye inanmış, kendisini Kürtçe ifade eden erkeklerin nasıl bir erkek olacaklarına karar vermek için hangi örnekten feyzaldıkları sorusu gibi.

sadece “fit” ve sağlıklı bir beden ve fizik yapısı ile takımda oynamanın, bir bütünü parçası olarak mücadele vermenin psikolojik altyapısı gibi meselelere değil, belki daha önemlisi, derin toplumsal eşitsizliklerin, ayrımcılıkların ve dışlama mekanizmalarının, örneğin ırkçılığın, kadın düşmanlığının, yabancı nefretinin ve homofobinin ayrıcalıklı ve başkalarınınca takdir edilen bir erkeklik bağlamında nasıl yeniden üretildiğine de yakından bakmayı gerektirir.

Türkiye’de sporla, özellikle de futbol ile fazlasıyla ilgilenildiği ancak insanların büyük çoğunluğunun spor yapmadığı hep söylenegelmiştir. Sağlık Bakanlığı televizyon reklamları ile kadın erkek herkesi hareket etmeye çağırıyor. Okullarımızda ciddiye alınabilecek bir spor şubesi ile takımların varlığından ve buralarda serpilip imtiyazlı, diğer öğrencilerden ayrılan, onlara (genelde pek erişilemeyecek bir) model sunan bir erkeklik oluşumundan bahsetmenin de pek imkânı yok. Hegemonik cinsiyet kimliğinin bütün erkekleri hayatlarının bir aşamasında, bulunabilecek herhangi bir yerde, yarım yamalak malzeme ile futbol oynamaya ve daha da büyük oranda hayatları boyunca futboldan konuşmaya ittiğini bilebilsek de, ben bunun bugünkü kentlerde, kapalı sitelerde ya da eski usul apartmanlar arasındaki araba dolu dar sokaklarda ne oranda devam ettiğinden, televizyona ve bilgisayara bağlı oyun konsollarının sokakta “top oynamanın” yerini ne oranda aldığından emin değilim. Aynı şekilde yükselen kentli (neoliberal) ve orta sınıf erkekliğinin futbol sevgisi ve taraftarlığı kadar “futbol konuşması”nı ne derece değiştirdiğini de bilemediğimizi düşünmüyorum. Futbolun *hâlâ* sınıflar arası bir diyalog kapısı, futbol muhabbetinin de toplumsal farklılıkların üzerini çizerek çok farklı aktörleri bir paydada buluşturabilen bir formül olduğuna dair yeterli bilgiye sahip değiliz. Bugün hegemonik olan erkeklik hali ile futbol ilgisinin doğal ve ayrılmaz bir yapı arz ettiğini kabul edip, garantiymiş gibi yaklaşıyor olabiliriz.

Türkiye şehirlerinde yaşayan “sıradan” erkeğin futbolla ilintisi (ve ilintisiz olma halinin yaratabileceği şaşkınlık ya da yadırgama) kadar, muhtemelen o seviyede dahi bilemediğimiz başka bir konu da profesyonel, profesyonel olmaya çalışan ya da profesyonel olamadan “oyun dışı” kalan sporcuların erkek kimliklerini nasıl kurguladıkları. Özellikle futbol sektörü çok sayıda genç erkeği ikinci ve üçüncü mevkiideki kulüplerde ve büyük takımların “altyapı” birimlerinde lisanlı ya da lisanssız olarak, “futbolcu olacakları” beklentisi ve umuduyla yetiştiriyor. Bu çok sayıda genç erkeğin arasından çıkan ve hayatını (en azından oynayabildiği dönemini) futbol üzerinden idame ettirenleri dışarıda bırakırsak, bir sebeple “futbolcu olamayan” erkeklere ve onların hayâl kırıklığına uğramış, bek-

lentileri boşa çıkmış, belki de öfkeli ve tepkili hayatlarına temas etmek, sporcu yetiştirmek ve sporcu olmak kadar, “sporcu olamamak” üzerine de, bunun cinsiyetle ilişkisi hakkında da kafa yormak gerekiyor.⁹

HETEROSEKSÜELLİK

Connell yazılarında sık sık hegemonik erkekliğin değişmez bir öze işaret etmediğinden, sabitlenebilecek bir karakter yapısı sunmadığından, kültürler arasında seyahat edebilecek bir ilişkisellik modeli oluşturmadığından söz eder. Bir kültürel ortamda hegemonik hale gelen erkeklik etme, erkek olma biçimi tamamıyla o toplumun o anki siyasi, ekonomik ve kültürel koşullarıyla bağlantılı, cinsiyet eşitliği mücadelesinden etkilenen ve tarihsel dinamiklerin tetikleyebileceği öngörülemez değişmelere açıktır. Connell’in çizdiği çerçeveye göre tanımlayabileceğimiz her tür erkeklik biçimi, gerekli şartlar sağlanırsa hegemonikleşebilir: Eşcinsel erkeklik hariç. Çünkü eşcinsellik, bir “yönetici toplumsal mantık” olarak heteroseksüelliğin ve kurumların itinayla çizilmiş, heteroseksüelliği “asıl”, “normal” ve “sağlıklı” sayan, diğer cinsel yönelimleri ya cezalandırılacak, tedavi edilecek, en iyi ihtimalle de gizlenecek bir “sapkınlık” olarak gören ya da liberal bir anlayışla mevcudiyetlerini ve kendilerini ifade edebilme haklarını tanıyan ancak çeşitli örtülü siyasi mekanizmalarla cinsel vatandaşlık ekseninde gerçek eşitliği engelleyen sınırlarını yıpratır. Cinsiyet düzeni ve onun içinde işleyen muhtelif cinsiyet rejimleri, tek yapısal hakikatin istikrarlı devamlılığı için hegemonik erkekliği daima heteroseksüelliğe ve heteroseksüel bir erkeklik anlayışına yaslar, eşcinsel erkekliği de (varlığına izin verdiği oranda) güçsüzleştirir ve marjinalleştirir.

Connell’in hegemonik erkekliğe dair bu en keskin savı bazı örnekler üzerinden geliştirilebilecek tartışmalarda¹⁰ onaylanmayabilse de mantık olarak yapısal cinsiyet kuramının temelini oluşturur. Türkiye’de hegemonik erkekliğin belkemiğini de heteroseksüelliğin oluşturduğu, eşcinsel (ya da heteroseksüel olmayan, kendini heteroseksüel olarak tanımlayan) erkeklerin neredeyse otomatik olarak hegemonik erkekliğin iktidarından uzaklaştığı, bunun da ötesinde bir erkeğin cinsel kimliğinin heteroseksü-

⁹ İnan Temelkuran’ın 2009 yapımı ödüllü filmi *Bornova Bornova*, halen Türkiye’de bu konuya değinen en bariz çalışma.

¹⁰ Örneğin, ABD’nin Kaliforniya eyaletindeki San Francisco şehri hem ev sahipliği yaptığı yoğun eşcinsel erkek ve kadın nüfusu hem de kentin kültürel ve siyasi arenalarında heteroseksüel olmayan cinsel yönelimlerin görünürlüğü ile istisnai bir coğrafi alan oluşturur. San Francisco’nun hegemonik erkekliğinin heteroseksüel, aile babası figürü olmadığı tartışılabilir. Aynı şekilde, moda endüstrisi de yüksek oranda eşcinsel istihdamı ve bunun bir cinsel kültür teşkil etmesiyle kendine özgü bir cinsiyet rejimi meydana getirir. Bu cinsiyet kültürü içindeki hegemonik erkekliğin de heteroseksüel olmadığı düşünülebilir.

ellikten farklılaşabilme ihtimalleri oluştuğunda dahi, bu kabil soruları bertaraf edebilmek için çaba harcaması gerektiği, bazen “abartılı erkeklik” sergileme gibi savunma tekniklerinin oluşabileceği (Özbay 2010a), erkekler arası duygusal yakınlaşma ve paylaşımın beraberinde eşcinsellik kuşkusu doğurabileceği için bundan da imtina edildiğinden söz edilebilir. Heteroseksüellik, cinsiyet kimliği oluşturan bir siyasi yapı olarak çoğul erkekliklere biçimlendiren, erkeklikleri farklılaştıran (ırk da dâhil) diğer tüm kategorik iktidar yapılarından daha sağlam ve hegemonikleşme, normatif kalma ve kural koyma potansiyeli hepsinden daha yüksek.

SONUÇ: NEOLİBERAL ERKEKLİK?

Tüm Türkiye’yi, içindeki milyonlarca insanı, sayısız siyasi geleneğini, farklı ölçeklerdeki ekonomisini, çok değişik kökenlerden beslenen ve oldukça farklı hayat tarzları, beğeniler, öznellikler üreten kültürleri özetleyip, eklektik ve gerçekten uzak bir “Türk erkekliği” ya da “Türkiye’de hegemonik erkeklik” şeması çizmeye imkân olduğunu düşünmüyorum. Öte yandan, bugün erkeklikle ilgili bazı dinamiklerin, cinsiyet sisteminin en temel, sınırlayıcı ve kurucu kimi öğelerinin tespit edilebileceği kanısındayım. Bunlar hiçbir şekilde mutlak, müzakereye ve değişime kapalı ve herkese aynı gözükebilecek özellikler değil; aksine parçalı, aslında birbirleriyle uyumsuz, genellenmiş olduklarından detaylarının bulanıklaştığı bazı nitelikler. Hiçbir kimse hegemonik erkek değil, hiçbir erkek bu cinsiyet kimliğinin tüm ayrıcalıklarına sahip değil. Herkeste hegemonik erkeklikten bazı yönler, tüm erkekliklerde hegemonik olandan kimi izler var. Bu minvalde, Türkiye’de bugün hegemonikleşen erkeklik biçimlerinin altında –diğer tüm özelliklerden önce ve daha fazla– neoliberal mantığın ve neoliberal öznelğin yattığını, diğer bir deyişle hegemonik erkekliğin neoliberal erkeklik olduğuna inanıyorum.

Türkiye’de neoliberalizmin Turgut Özal’dan bu yana tesis edilmesinin erkeklikle ilişkisini ve bugün hâkim olan neoliberal öznelğin erkeklik kurguları arasında zuhur edebileceğini başka yazılarda anlatmaya çalışmışım (Özbay 2010b; 2011). Burada amacım sadece genel bir tespit yapmak.

Raewyn Connell, yakın tarihli çalışmalarında iki yeni kavram önerdi: “Neoliberal ebeveynler” (Connell 2009) ve “ulusaşırı yönetici erkekliği” (Connell ve Wood 2005). Birincisi çocuk sahibi olmak da dâhil, mahremiyetin, kişisel ilişkilerin, özel hayatın rekabetçi serbest piyasa ekonomisinin kuralları ve âdetleri ile iç içe geçtiğini, piyasa ilişkilerinin hayatın her alanına sızdığını anlatma amacındayken ikincisi de küresel-neoliberal

dünyada hegemonik erkekliğin, sınıf piramidinin en üstlerinde yer alan, dünyanın herhangi bir yerine ya da ulusuna bağlılık göstermeyen, iş gereği sürekli “first class”ta uçmakta olan, zamanını otellerin sütlerinde ya da havaalanının özel salonlarında (*lounge*), aile yükümlülükleri (şayet varsa) hayatlarının çok küçük bir tarafını oluşturan, ben-merkezcil, duygusal ve cinsel ihtiyaçlarını para ödeyerek tatmin etmeye meyilli, farklılıklara açık, toplumsal çeşitliliği yönetmeyi ve avantajına çevirmeyi şiar edinmiş, fazlasıyla rekabetçi ve hırslı bir erkek tipi ile hemhal olduğunu vurguluyordu.

İki yaklaşımda da doğruluk payı olduğu kanısında olmakla birlikte sınırları olduğunu da düşünüyorum.¹¹ Türkiye’deki duruma geri dönecek olursak, bugün Türkiye’de hegemonik erkeklik yapısının kodlarından bahsedebileceğsek bunun kilit noktalarının ülkenin yaşadığı büyük ölçekli siyasi dönüşümde aramak gerekir. Atatürk’ten ilham alan, Batı rasyonalitesine, bilimine, moderniteye ve Aydınlanmaya yatkın, Doğu’ya ve onun temsil ettiği dinsel ve gelenekselliğe mesafeli bir erkekliğin düşüşte olduğunu bilebilmek için Cinsiyet İncelemeleri uzmanı olmaya gerek yok. İlk düşünceyi temsil etmiş olan ordunun bir zamanlar sahip olduğu dokunulmaz itibarını kaybedişi ve muhafazakâr siyaset liderlerinin “yeni Türk erkekliği” bayrağını devralışının böyle bir makro geri planı olmakla birlikte, hemen bu yüzeyin arkasında neoliberal kişiliğin pragmatistliğinin, iktisadi gerçekleri ve gereklilikleri en üst seviyede tutuşunun, esnek örgüt yapıları içinde kendisini merkeze koyarak, menfaatini kollayarak hızla hareket edebilmesi kabiliyetinin yattığını da görmemiz gerekir. Türkiye’de oluşan yeni neoliberal erkeklik, kadınlarla ve diğer erkeklerle, dış dünyayla, doğayla, bilimle, dinle, sanatla ve düşünceyle, riskle ve güvenlikle ilişkilerini de yeniden yapılandırarak var olan cinsiyet düzenin dönüşmesine, yeni bir düzene evrilmesine yol açıyor. Bu bağlamda hegemonik erkekliğin tasvir edilen yüzü, vücudu, düşünceleri, sözleri, oturuşu kalkışı, giyinişi kuşanışı da değişiyor ve başka bir yazının

¹¹ Besbelli ki ebeveyn olma, insanların büyük kısmının üstlendiği bir toplumsal rol ve bu insanların büyük kısmı da bunu düşünmeden, içgüdümlüğüne, hayatta kalmak için, zamanlamayarak, hesaplamayarak yapmıyor. Anne ve baba olmak yalnızca duygusal bir dışavurum değilse, bu deneyim bir takım akılcı düşünceler ve tedbirlerle şekilleniyorsa, bunun neoliberal mantık ile yürütmesi veya başka bir düşünce sisteminin ya da ideolojinin açık ya da örtük müdahalesi ile ortaya çıkması arasında biçimsel olarak büyük bir fark olmayabileceği de savunulabilir. Aynı şekilde, uluslararası yönetici erkekliğin hegemonik hale gelmesi gerçekçi bulunmayabilir, keza bu sınıf erkeklerinin ayırt edici bir özelliği dışa kapalılıkları ve kendileri, hayatları, düşünceleri hakkındaki ketumluklarıdır. Alt ve orta sınıflara sızmayan, gözlerine çapmayan, kulaklarına fısıldanmayan bir erkekliğin nasıl hegemonikleşebileceği, öyle bile olsa üst düzey yöneticilerin hayatlarına ve erkeklik ediş biçimlerine erişmenin imkânsızlığı, Connell’in önerisinin ciddi bir zayıflığı olarak değerlendirilebilir.

konusu olan yeni bir “vurgulanmış kadınlık” ile (ama Connell’in tabiriyle “tek yapısal hakikat”e ihanet etmeden), daima onu kısıtlayarak, ondan özgür ve üstün olacak şekilde ilişkiliniyor. Türkiye’de hegemonik erkekliği aramak ve tam mânâsıyla bulamamak, en iyi ihtimalle her an değişen bazı suretleri takip etmek bize cinsiyetin nasıl dinamik bir iktidar alanı olduğunu, öngörülmesinin güç, değişimin durdurulmasının ise imkânsız olduğunu, bu yönüyle de cinsiyet eşitliği için mücadele eden kadın ve erkeklerin boş yere uğraşmadıklarını, amaçlarında haklı olduklarını bir kez daha gösteriyor.

KAYNAKÇA

- Alkan Zeybek, Hilal (2001) “Bir Aile Mekânında Cinsiyet, Cinsellik ve Güvenlik”, *Neoliberalizm ve Mahremiyet: Türkiye’de Beden, Sağlık ve Cinsellik*, editörler Cenk Özbay, Ayşecan Terzioğlu ve Yeşim Yasin, İstanbul: Metis.
- Altınay, Ayşe Gül (2004) *The Myth of Military Nation: Militarism, Gender and Education in Turkey*, Londra: Palgrave.
- Connell, Raewyn (2009) “The Neoliberal Parent: Mothers and Fathers in the New Market Society”, *Mutter-Vater: Diskurse, Medien, Praxen*, editörler P. I. Villa ve B. Thiessen, Berlin: Verlag Westfälisches Dampfboot.
- Connell, R. W. (2005) “Change among the Gatekeepers: Men, Masculinities, and Gender Equality in the Global Arena”, *Signs* 30(3).
- Connell, R. W. (2001) *The Men and the Boys*, Los Angeles: University of California Press.
- Connell, R. W. (1995) *Masculinities*, Los Angeles: University of California Press.
- Connell, R. W. (1989) *Gender and Power*, Stanford: Stanford University Press.
- Connell, R. W. ve Julianne Wood (2005) “Globalization and Business Masculinities”, *Men and Masculinities*, 7(4).
- Erol, Maral ve Cenk Özbay (2012) “I Haven’t Died Yet: Navigating Masculinity, Aging and Andropause in Turkey”, *Aging Men: Masculinities and Modern Medicine*, editörler Antje Kampf, Barbara Marshall ve Alan Petersen, Londra: Routledge.
- Gerami, Shahin (2005) “Islamist Masculinity and Muslim Masculinities”, *Handbook of Studies on Men & Masculinities*, editörler Michael Kimmel, Jeff Hearn ve R. W. Connell, Thousand Oaks: Sage.
- Gerschick, Thomas J. ve Adam Stephen Miller (2007) “Coming to Terms: Masculinity and Physical Disability”, *Men’s Lives*, editörler Michael Kimmel ve Michael Messner, Boston: Pearson.
- Halberstam, Judith (1998) *Female Masculinity*, Durham: Duke University Press.
- Messner, Michael A. (2005) “Still a Man’s World? Studying Masculinities and Sport”, *Handbook of Studies on Men & Masculinities*, editörler Michael Kimmel, Jeff Hearn ve R. W. Connell, Thousand Oaks: Sage.

- Messner, Michael A. (1997) *Politics of Masculinities: Men in Movements*, Thousand Oaks: Sage.
- Messner, Michael A. (1992) *Power at Play: Sports and the Problem of Masculinity*, Boston: Beacon.
- Nixon, Sean (1997) “Exhibiting Masculinity”, *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*, editör Stuart Hall, Londra: Sage.
- Özgan, Lahoucine (ed) (2006) *Islamic Masculinities*, Londra: Zed.
- Özbay, Cenk (2011) “Neoliberal Erkekliğin Sosyolojisine Doğru”, *Neoliberalizm ve Mahremiyet: Türkiye’de Beden, Sağlık ve Cinsellik*, editörler Cenk Özbay, Ayşecan Terzioğlu ve Yeşim Yasin, İstanbul: Metis.
- Özbay, Cenk (2010a) “Nocturnal Queers: Rent Boys’ Masculinity in Istanbul”, *Sexualities* 13(5).
- Özbay, Cenk (2010b) “Neoliberalizm ve Erkeklik Halleri”, *Yeni Sol Yeni Sağ*, editör Armağan Öztürk, Ankara: Phoenix.
- Özbay, Cenk ve İlkay Baliç (2004) “Erkekliğin Ev Halleri”, *Toplum ve Bilim* 101.
- Özbay, Cenk ve Kiraz Bulut (2003) “Savaş, Beden, Erkeklik”, Savaş ve Barış Atölyesi’nde sunulan yayınlanmamış bildiri, Boğaziçi Üniversitesi ve Sabancı Üniversitesi, İstanbul.
- Özbay, Cenk ve Serdar Soydan (2003) *Eşcinsel Kadınlar: Yirmi Dört Tanıklık*, İstanbul: Metis.
- Savcı, Evren (2012) “Queer Dil Meselesi: İstanbullu Queer Özneler Arasında Batılı Bilgi, Politik-Kültürel Sermaye ve Aidiyet”, *Cinsellik Muamması: Türkiye’de Queer Kültür ve Muhalefet* içinde, editörler Cüneyt Çakırlar ve Serkan Delice, İstanbul: Metis.
- Sinclair-Webb, Emma (2000) “Our Bulent is Now a Commando: Military Service and Manhood in Turkey”, *Imagined Masculinities: Male Identity and Culture in the Middle East* içinde, editörler Mai Ghoussoub ve Emma Sinclair-Webb, Londra: Saqi.
- Thompson, Edward H. (ed) (1994) *Older Men’s Lives*, Thousand Oaks: Sage.